

Yayın Geliş Tarihi: 03.12.2019

Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2019

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 64 (2019): 9-41.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR (FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerinde ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Eylül-Aralık 2019 ayları arasındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Dönem içinde Paşinyan yönetiminin iç sıkıntıları artmıştır. Bir yandan iç muhalefet güçlenmiş ve örgütlenmeye başlamıştır. Diğer yandan Dağlık Karabağ çatışmasındaki kararsız ve çelişkili söylemler, sorunun çözümüne Ermenistan'ın engel olduğu anlayışını pekiştirmiş ve taviz vermesi baskısını artırmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Paşinyan hükümeti, bir yandan Ermenistan'ı dışa açmış ve dış ilişkileri Ermenistan için bir başarı olarak gündeme taşımıştır. Diğer yandan ise Hükümet, Ermeni diasporasının potansiyelini elde etmek için tüm dünyadaki Ermenileri Pan-Ermenizm kavramı etrafında toplama misyonu edinmiştir. Türkiye'ye yönelik süregelen olumsuz tutum ve suçlamalar bu sıkıntılar altında daha da yoğunlaşmış, milliyetçilik kartında Türkiye karşıtlığı ölçü haline gelmiş ve daha önce görülmediği oranda artan bir Türkiye karşıtlığı ortaya çıkmıştır.*

Anahtar Sözcükler: *Nikol Paşinyan, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Dağlık Karabağ, Zohrab Mnatsakanyan, ABD Temsilciler Meclisi*

Abstract: *This article covers Turkey-Armenia relations as well as the domestic and international developments of Armenia in the period of September to December of 2019. During the period, internal problems of the government have increased significantly. Domestic opposition started raising its head in a more organised manner. Nagorno Karabakh conflict*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

has also come to the fore and Pashinyan's indecisive, flagging, even conflicting statements have further strengthened the international opinion that Armenia is the obstacle to a peaceful solution and should be subject to yielding to concessions. These developments have led the Pashinyan government, on the one hand, to open up Armenia to international contacts and to introduce foreign relations as evidence of Armenia's success. On the other hand, with a view to garnering the potential of the Armenian diaspora, the Government has undertaken a mission to gather all the Armenians around the World within a concept of Pan Armenianism. The ever present negative attitude and accusations against Turkey have further sharpened under these circumstances. Countering Turkey has become the bench mark for nationalistic credentials. Adversity to Turkey has reached unprecedented levels.

Keywords: *Nikol Pashinyan, Armenia-Turkey Relations, Nagorno-Karabakh, Zohrab Mnatsakanyan, U.S. Representative House*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Nikol Paşinyan yönetiminin iktidara gelişinin ikinci yılında, parlak söylemlerin ve vaatlerin eyleme dönüşemediği görülmeye başlanmış, yargılaması ve tahliye girişimlerine rağmen tutukluluğu devam eden eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın önderliğinde bir muhalefet canlanmaya başlamıştır. Bir önceki Cumhurbaşkanı Serj Sarkissian'ın damadı, eski Vatikan Büyükelçisi Mikayel Minasyan'ın da ülke dışından maddi olanaklarla desteklediği¹ bu hareket etkili bir muhalefet potansiyeli kazanmıştır. Geçmişi terör eylemleriyle bağlantılı, aşırı ve radikal milliyetçi, önceki hükümetlerin koalisyon ortağı, Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) da bu kervana katılmıştır. Paşinyan sıkıntılarını çare olarak, içte ve dışta suçu yükleyebileceği günah keçileri yaratma arayışına girmiştir. İçerideki ana hedef eski yönetimler ve hala onların güdümünde olduğunu ilan ettiği üst düzey bürokrasi ve yargı organı olmuştur. Son olarak, 5 Aralık'ta Eski Cumhurbaşkanı Sarkissian hakkında kamu fonlarını kötüye kullandığı gerekçesiyle soruşturma açılmıştır.²

EDF Ekonomik Bürosu 3 Eylül'de yaptığı açıklamada, Paşinyan'ın ekonominin büyük gelişme kaydettiği beyanlarını ve açıklamalarını yalanlarcasına, Ermenistan'ın ekonomik gösterilerinin geçen yıla kıyasla çok düştüğünü ileri sürmüştür. Bu açıklamaya göre, eğer ekonomik faaliyet Ocak-Haziran 2019'da %6,8 arttıysa, bu 2018'in aynı dönemindeki %9,1 artışın çok gerisinde kalmıştır, ihracat yılın ilk yarısında %0,5 gerilemiştir, işsiz sayısı %21'den %22'ye çıkmıştır, toplam nüfus 8200 kişi azalmıştır.³

Yerel halkın engelleme gösterileriyle durdurulan, Amerikan ve İngiliz şirketlerinin ruhsat aldığı Amulsar altın maden ocağı işletmesi sorun olmaya devam etmiş; Paşinyan 4 Eylül'de yetkililere gönderdiği bir yönerge ile konunun tüm boyutları ile yeniden incelenmesi talimatı vermiştir.⁴ Paşinyan'ın bu konuda aşırı sağ ve üyeleri 2016'da Erivan'da üç polisin öldürüldüğü kanlı bir polis karakolu baskınına katılmış Sasna Tserer partisi lideri Zhirayr Sefilyan ile de görüştüğü; Sefilyan'ın halka karşı zor kullanılmaması ve madenin işletmeye açılmaması konusunda Paşinyan'ı uyardığı basına yansımıştır.⁵

1 "Standoff Between Armenian Government and Former Regime Continues," *Eurasia Daily Monitor*, 19 Eylül 2019, <https://jamestown.org/program/standoff-between-armenian-government-and-former-regime-continues/>.

2 "Ermenistan: Halk Protestoları Nedeniyle Görevi Bırakan Sarkisyan Hakkında Yolsuzluk Soruşturması," *EuroNews*, 05 Aralık 2019, <https://tr.euronews.com/2019/12/05/ermenistan-halk-protestolar-nedeniyle-gorevi-birakan-sarkisyan-hakkinda-yolsuzluk-sorustur>.

3 "ARF-D: Armenian economic indicators this year are much lower compared to last year," *News.am*, 03 Eylül 2019, <https://news.am/eng/news/531547.html>.

4 "Pashinian Again Meets Top Officials On Amulsar," *Azattyun*, 04 Eylül 2019, <https://www.azattyun.am/a/30146556.html>.

5 "Pashinyan Raises Some Doubts on Amulsar but Presses Ahead," *Mirror Spectator*, 12 Eylül 2019, <https://mirrorspectator.com/2019/09/12/pashinyan-raises-some-doubts-on-amulsar-but-presses-ahead/>.

9 Eylül'de parlamentoda Paşinyan'ın parti grubu ve partinin önde gelenlerinden Meclis Başkanı tarafından Anayasa Mahkemesi Başkanının görevden alınması istenmiştir. Aynı gün basına beyanat veren Paşinyan daha da ileri gitmiş, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve iki üye hâkimin, 4 Eylül'de verdikleri, Koçaryan'ın mahkûmiyetini engelleyebilecek kararları nedeniyle "yasa dışı" hareket ettiklerini ifade etmiştir.⁶

Döneme damgasını vuran bir gelişme, ülkenin güçlü istihbarat kuruluşu Ulusal Güvenlik Servisi Başkanı Artur Vanetsyan'ın 16 Eylül'de beklenmedik şekilde istifa etmesi olmuştur. Vanetsyan basında yayınlanan istifa mektubunda, isim vermeden Paşinyan yönetimini eleştirmiş, "Devleti yönetmenin bir mantığı vardır. Ani kararlar, çalkantılı eylemler, öncelikli ve ikinci derece konuları, ehem ile mühimi ayırt edemeyen bir çalışma düzeni hedefe ulaşacak yol değildir. Benim istifam akılları başa getiren, 'buna son verin' çağrısı olsun" demiştir.⁷ İstifa eski yönetim önderleri ve aşırı sağ tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Paşinyan'ın sözcüsü ise, Vanetsyan'ın eski yönetimle işbirliği ilişkisi içinde olduğu imasında bulunmuş, istifa mektubunun eski yönetimin kaleminden çıktığı izlenimi verdiğini söylemiştir.⁸ Karşılıklı atışmalar son bulmamış, 23 Eylül'de Paşinyan Amerika seyahatinde, general rütbesi verilmiş olan Vanetsyan'ı şerefli bir subay olmamakla suçlamış, "bir subay başkomutanına karşı böyle ifadelerde bulunabilir mi? Bunun anlamı apoletlerinin çöpe atılmasıdır" demiştir. Vanetsyan karşılık vermekte gecikmemiş, Paşinyan'ın ortalık yatışmıncaya kadar susması için aracılara gönderdiğini ancak buna rağmen kendisinin konuştuğunu, Başbakanın Ermenileri yanılttığını ve "sözlerinin sonuçlarını düşünmediğini" söylemiş, "eğer ben sonuçlarını düşünmeden konuşmaya başlasam neler olacağını hayal edin. Emin olduğum bir şey var: zaman kimin veya neyin sonunun çöplük olacağını gösterecektir" demiştir.⁹ Vanetsyan ve istifası ile ilgili spekülasyonlar durulmamış ve dönem süresince devam etmiştir.

Paşinyan dönem içinde emniyet teşkilatında ve askeri hiyerarşide de üst düzey görevden alma ve atamalarda bulunmuştur.

Ermenistan İstatistik Komitesinin 9 Kasım'da yayınladığı raporda, Ekim 2019 itibarıyla Ermenistan'ın nüfusunun 2.957.500 olduğunu, bu sayının bir yıl

6 "PM called the Constitutional Court decision on ex-President Kocharyan's case 'unlawful'," Panorama, 16 Eylül 2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/09/16/PM/2167394>.

7 "Top Armenian security official resigns," Eurasia.net, 16 Eylül 2019, <https://eurasianet.org/top-armenian-security-official-resigns>.

8 "Vanetsyan's Statement After His Resignation Was A Surprise For The Party And For The Prime Minister": Vladimir Karapetyan," Aravot, 19 Eylül 2019, <https://www.aravot-en.am/2019/09/19/240909/>.

9 "Vanetsyan to Pashinyan: Do You Imagine If I Start Speaking Without Thinking about Consequences?," Aysor, 23 Eylül 2019, <https://www.aysor.am/en/news/2019/09/23/vanetsyan-pashinyan/1609309>.

öncesine göre 11.700 azalmaya işaret ettiğini, diğer bir ifadeyle, Ermenistan nüfusunun azalmaya devam ettiğini resmen kaydetmiştir.¹⁰

Ermenistan'ın ekonomik göstergeleri de, hükümetin iyimser açıklamalarına rağmen, dönem içinde iyileşme göstermemiştir. 2019 yılı bütçe açığı gayri safi milli hasılanın yaklaşık %2,5'i, yaklaşık 316 milyon dolar olarak öngörülmektedir. 31 Ocak tarihli bir hükümet açıklamasında, Ermenistan'ın yaklaşık 146 milyon dolar taze kredi bulduğu ve bütçe açığının yarısının karşılanabileceği belirtilmiştir. Kredi esas olarak, Almanya Kalkınma Bankası (KfW), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve Dünya Bankasından sağlanmıştır.¹¹

Adalet Bakanlığınca 27 Kasım'da yapılan açıklamada, gelecek yıl Şubat ayında, reformların gerçekleştirilmesine yardımcı olmak üzere anayasada kapsamlı değişiklikler yapmak amacıyla bir çalışma grubunun göreve başlayacağı bildirilmiştir.¹²

2. Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycan sınırları ve toprak bütünlüğü içinde otonom statüsü bulunan Dağlık Karabağ'ın, çevresindeki 7 Azerbaycan vilayeti ile birlikte Ermeni silahlı güçlerince işgali ve burada yaşayan Azerbaycan halkının etnik temizlik uygulaması sonucu ya öldürülmesi ya da göçe zorlanması sonrası ayrılıkçı bir yönetimin idaresinde bulunmasından kaynaklanan ve 27 yıldır bir çözüme kavuşturulmayan sorun Paşinyan yönetiminin de karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun olmaya devam etmektedir.

5 Ağustos'ta Hankendi'de halka yaptığı konuşmada vurguladığı “Karabağ Ermenistan'dır” söyleminin yarattığı evrensel tepki üzerine Paşinyan'ın yeni bir söylem arayışı dönem içinde devam etmiştir. 27 Ağustos'ta Ermenistan'ın dış temsilcilerine Erivan'da Dışişleri Bakanlığında yaptığı konuşmada, “30 yıldır devam eden bu sorunun tüm dünyaya yeniden anlatılması gerekir” ana başlığı altında, Karabağ işgalinin komşu Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya ile özdeşleştirilmemesi gereğine dikkat çekmiştir.¹³ Aynı toplantıda

10 “Armenia's Permanent Population on the Decline: Statistics,” *Panorama*, 09 Kasım 2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Armenia/2194410>.

11 “World Bank Supports Armenian Reforms With New Loan,” *Azatutyun*, 22 Kasım 2019, <https://www.azatutyun.am/a/30287039.html>.

12 “Armenia Parliament My Step Faction Head: Working Group to Discuss Constitutional Amendments will be Set up in February,” *News.am*, 27 Kasım 2019, <https://news.am/eng/news/546687.html>.

13 “Armenian Prime Minister – Conflicts of Abkhazia and South Ossetia differ from Nagorny Karabakh,” *First Channel*, 28 Ağustos 2019, <https://1tv.ge/en/news/armenian-prime-minister-conflicts-of-abkhazia-and-south-ossetia-differ-from-nagorny-karabakh/>.

Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan Azerbaycan'ı suçlamış, mevcut dengenin askeri güçle değiştirilemeyeceğini yinelemiş, Azerbaycan'ın ayrılıkçı Karabağ yönetimi için bir tehdit ve barış için bir tehlike olduğunu vurgulamıştır. Barışçı çözüm için Azerbaycan'ın ayrılıkçı yönetimi de taraf olarak görmesi ve görüşmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁴

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığında verilen tepkide, Dağlık Karabağ'ın dün de, bugün de Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu, gelecekte de böyle olacağı vurgulanmış; çok kültürlü ve çok etnili Azerbaycan'ın, Azerbaycan halkına etnik temizlik ve katliam uygulayan tek etnili Ermenistan ile kıyaslanamayacağı belirtilmiştir. Bölgenin öz yönetim haklarının ancak Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı nüfusunun yurtlarına geri dönüp normal yaşam şartlarına kavuşmasından sonra görüşülebileceği kaydedilmiştir.¹⁵

Ermenistan Dışişleri Bakanı 6 Eylül'de düzenlediği basın toplantısında, Ermenistan'ın yıl boyunca Karabağ konusunda sürdürdüğü aktif çalışmayla Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulma çabalarında ne kadar ciddi olduğunu gösterdiğini, Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanları ve Dışişleri bakanları arasındaki görüşme sayısının bu ciddiyetin göstergesini oluşturduğunu, yakın bir gelecekte Azerbaycanlı mevkidaşıyla yeniden bir araya geleceğini söylemiştir.¹⁶ Nitekim iki bakan 24 Eylül'de, BM Genel Kurulu münasebetiyle buldukları New York'ta, Minsk Grubu üç eş-başkanının ve AGİT dönem başkanının özel temsilcisinin de katılımıyla bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonrası, barışçıl çözüm için temasların devamı ve eş-başkanların bölgeyi ziyareti genel temennileri dışında bir sonuç açıklanmamıştır. Diğer taraftan, aynı mekânda bulunmalarına rağmen, Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanı arasında bir görüşme gerçekleşmemiştir.

İki liderin katıldığı bir sonraki toplantı 11 Ekim'de Bağımsız Devletler Ortak Refah Alanı (CIS) Aşkabat zirvesi olmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı zirvede Ermenistan'ı Nazilerle işbirliği yapan Garekin Njdeh'nin heykelinin dikilmesi ve kahramanlaştırılması nedeniyle faşizm yanlısı olmakla suçlamış, Paşinyan ise adı geçenin 1918 yılında Türklere karşı savaşan bir kahraman olduğunu iddia etmiştir. Bu karşılıklı atışmaya rağmen, Paşinyan'ın sözcüsü

14 "Azerbaijan Continues Being Threat To Existence Of Artsakh People: Armenia's FM," *Aysor*, 27 Ağustos 2019, <https://www.aysor.am/en/news/2019/08/27/zohrab-mnatsakanyan/1600392>.

15 "Azerbaijan's MFA: There is No "People of Nagorno-Karabakh" Concept," *Trend News Agency*, 27 Ağustos 2019, <https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/3110191.html>.

16 "Armenian, Azerbaijani FMs to meet 'soon'," *ArmenPress*, 06 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/987165.html>.

iki liderin akşam yemeğinde bir görüşme yaptıklarını ve Karabağ sorununu ele aldıklarını basına aktarmıştır.¹⁷

13 Eylül'de Fransa meclisinden 6 milletvekili ve bir senatör Dağlık Karabağ'a giderek ayrılıkçı ve yasa dışı yönetim ile görüşmüştür.¹⁸ Azerbaycan Dışişleri işgal altındaki Azerbaycan topraklarına yapılan bu yasa dışı ziyareti kınamıştır. Fransız heyetle Erivan'da görüşen Başbakan Paşinyan, "Fransa-Ermenistan ilişkilerinin ayrıcalıklı durumunu gösteren faaliyetinizden büyük memnuniyet duyuyoruz. Karabağ halkının haklarına ve bizim ilkeli, istikrarlı tutumumuza ve kararlılığımıza verdiğiniz destek için şükran duyuyoruz" demiştir.

24 Eylül-5 Ekim tarihleri arasında Ermenistan ve Dağlık Karabağ ayrılıkçı yönetimi Ermenistan tarihindeki en kapsamlı, 12 gün devam eden bir askeri tatbikat düzenlemiştir.¹⁹ Katılan asker sayısı ve diğer teknik konularda bir açıklama yapılmamıştır.

Rusya önderliğindeki Ortak Savunma Örgütü (CSTO) Kurmay Başkanı Korgeneral Anatoly A. Sidorov 24 Eylül'de yaptığı bir açıklamada, Dağlık Karabağ çatışmasının örgüt üyelerine ciddi bir tehdit teşkil etmeye devam ettiğini kaydetmiştir.²⁰ 28 Kasım'da örgütün Bişkek'te yapılan zirve toplantısında Paşinyan, Azerbaycan ve Türkiye'yi hedef almıştır. "Yavuz hırsız ev sahibini bastırır"casına, Karabağ işgalinin çözümlenmesinde Azerbaycan'ın askeri tehditte bulunduğu iddiasını işlemiş, Azerbaycan'ın aşırı İslamcılar için elverişli bir sıçrama tahtası olabileceğini, bunun sadece Ermenistan için değil, bütün örgüt üyeleri ve bölge için tehlike yaratacağını ileri sürmüştür.²¹

Rusya Dışişleri Bakanı, 2 Ekim'de, Soçi'de düzenlenen Valdai toplantısında Paşinyan'ın "Dağlık Karabağ Ermenistan'dır" söylemini eleştirmiş ve bu söylemin Karabağ çatışmasını sona erdirme çabalarını engellediğini söylemiştir. Lavrov, Paşinyan'ın bu söylemini, Arnavutluk Başbakanının Tiran'da yaptığı "Kosova Arnavutluk'tur" söylemine benzetmiştir. Dağlık Karabağ çatışmasına ilişkin değerlendirmeler de yapan Lavrov, "Arazideki durum bir yıl öncesine göre çok daha sakin, ancak siyasi süreç durgun ve bunu

17 "Aliyev and Pashinyan argue on Armenian WWII figure at CIS Conference," *Caucasuswatch*, 12 Ekim 2019, <https://caucasuswatch.de/news/2121.html>.

18 "French Lawmakers Visit Karabakh," *Azattyun*, 13 Eylül 2019, <https://www.azattyun.am/a/30163201.html>.

19 "Armenia, Karabakh to Hold Strategic Military Exercises," *Massispost*, 19 Eylül 2019, <https://massispost.com/2019/09/armenia-karabakh-to-hold-strategic-military-exercises/>.

20 "Anatoly Sidorov: Nagorno-Karabakh Conflict Remains Serious Threat to CSTO Member States," *News.am*, 24 Eylül 2019, <https://news.am/eng/news/535154.html>.

21 "CSTO has Necessary Measures To Prevent New Escalation around Nagorno Karabakh – Armenian PM," *ArmenPress*, 28 Kasım 2019, <https://armenpress.am/eng/news/996922.html>.

harekete geçirmemiz lazım” demiştir. Lavrov, üç eş-başkanın çatışmaya çözüm bulmak için baskıda bulunmaya devam edeceklerini, bu konunun ortak vizyona sahip oldukları ender durumlardan biri olduğunu da kaydetmiştir. Lavrov’un ifadeleri hakkında görüşleri sorulan Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, duyulan rahatsızlığı geçiştirmeye çalışmış ve eş başkanların tek taraflı değerlendirmelerden kaçınmalarını beklediklerini belirtmiştir.²²

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 28 Ekim’de yayınlanan bir basın bildiriyle, Bağılantısız Ülkeler Hareketi’nin(NAM) Bakü’de yapılan 18’inci zirvesinde kabul edilen Dağlık Karabağ Bildirisini eleştirmiş, Azerbaycan’ı sorunun çözüm yeri olan AGİT ve Minsk Grubu dışına taşıyarak süreci baltalamakla suçlamıştır.²³

Karabağ içinde Paşinyan karşıtı aykırı sesler çıkmaya devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çekenini, ulusal kahraman payesi verilen, ayrılıkçı yönetimin eski Güvenlik Konseyi Sekreteri Tümgeneral Vitaly Balasanyan olmuştur. Ayrılıkçı yönetimin 2020 seçimlerinde ”cumhurbaşkanı” adayı olan Balasanyan, 10 Ekim’de kamuoyuna yaptığı beyanda aşırı saldırgan bir dil kullanmış, sadece ağır şekilde eleştirmekle kalmamış, Paşinyan’ı fiziki olarak cezalandırmakla da tehdit etmiştir.²⁴ Hükümet tarafından gelen tepkide, Balasanyan’ın siyasi kariyerini eski Cumhurbaşkanı Sarkissian’a bağlamış olduğu, geleceğinin de onun bulunduğu siyasi çöplük olduğu ifade edilmiştir.

Minsk Grubu üç eş-başkanı, artık rutinleşen çerçevede bölgeyi ziyaretlerinde, 15 Ekim’de Ermenistan’da Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür.²⁵ Taraflar Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının Eylül ayında New York görüşmelerinde ele aldıkları hususların izlenmesi ve geliştirilmesi gayretlerini sürdürmüştür. Eş-başkanların ziyaret sonrası yayınladığı basın açıklamasında iki husus dikkat çekmiştir: Bakü’yü ziyaretlerinde, eş başkanlar Dağlık Karabağ Azerbaycan Toplumu Başkanı ile görüştiklerini kaydetmiştir. Bu Dağlık Karabağ halkının tanımında kuşkusuz önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Diğer husus, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının yılsonundan önce, eş-başkanların katılımıyla, tekrar bir görüşme

22 “Russian FM Critical Of Pashinian’s Karabakh Remark,” *Azatoryun*, 03 Ekim 2019, <https://www.azatoryun.am/a/30197687.html>.

23 “Statement By Mfa Of Armenia On The Final Document Adopted at The 18th Summit of The Heads Of State and Government of The Non-Aligned Movement (Nam) Held in Baku,” *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 28 Ekim 2019, https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2019/10/28/mfa_statement/9919.

24 “Karabakh General Threatens To ‘Destroy’ Armenian PM,” *Jam-News*, 10 Ekim 2019, <https://jam-news.net/karabakh-general-threatens-to-destroy-armenian-pm/>.

25 “Armenian PM receives OSCE Minsk Group Co-Chairs,” *ArmenPress*, 15 Ekim 2019, <https://armenpress.am/eng/news/991658/>.

gerçekleştireceklerinin bildirilmesidir.²⁶ Bu görüşme 4 Aralık'ta Bratislava'da, AGİT Dışişleri Bakanları yıllık toplantısı marjında 3 eş başkanın AGİT dönem başkanı temsilcisinin katılımıyla yapılmıştır. Toplantıda Azerbaycanlı ve Ermeni gazetecilerin 1 hafta önce, ilk kez, karşılıklı olarak yaptıkları ziyarete olumlu atıfta bulunulmuş, iki ülke halkı arasındaki doğrudan temasların artırılması temennisi ifade edilmiş, ortak çalışmalara 2020 başlarında devam edilmesi öngörülmüştür.

Dağlık Karabağ çatışması ve süregelen işgal Paşinyan'ı ikilemelerle karşı karşıya getiren, tutarlı bir strateji tespit edemediği, çelişkili, ikna edici olmaktan uzak söylemler kullandığı bir sorun olmaya devam etmiştir. 4 Kasım'da yaptığı açıklamada, Karabağ ayrılıkçı yönetimi ile sorunun çözümüne ilişkin tam bir görüş birliği içinde olduğunu, eski yönetim yetkililerinin ise milyonlarca dolar harcayarak kendisini ve hükümetini itibarsızlaştırmaya çalıştıklarını, son olarak toprak tavizinde bulunmayacağını ilan ettiği için görüşmelerin çıkmaza girdiğini söyleyip halkı savaşın tekrar başlaması ile korkuttuklarını ileri sürmüştür. Aynı doğrultuda, Dışişleri Bakanı da Karabağ çatışmasını sona erdirme görüşmelerinin çıkmaza girmediğini beyan etme ihtiyacını duymuştur.²⁷

Paşinyan'ın dönem içinde geliştirdiği ve BM Genel Kurul toplantısındaki konuşmasında da vurguladığı bir söylem, Karabağ'da Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ –her üç halkın kabul edeceği barışçı bir çözüm önerisi olmuştur. Böylece bir yandan Azerbaycan'ın hakkı teslim edilmekte, diğer taraftan etnik temizlik sonucu sadece ermeni nüfus kalmış olan Karabağ'ı da taraf olarak kabul ettirmek çabası sürdürülmektedir. Azerbaycan bu söyleme anlaşılır bir karşılık vermiştir. Yerinden edilen Dağlık Karabağ halkının yurtlarına geri dönmesi, normal yaşam koşullarına kavuşması durumunda, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ özyönetimi koşullarını görüşebileceği belirtilmiştir. Ermenistan bu gelişmeyi, Dağlık Karabağ görüşme sürecinde tehlikeli bir “eşitlik” olarak algılamıştır. Zira Ermenistan'daki yaygın kanaat, Minsk grubunun Dağlık Karabağ'ın da müzakerelere taraf olmasını ancak “Karabağ Azerbaycan Toplumu”nun da “eşitlik” ilkesi çerçevesinde katılımıyla mümkün olabileceğine inandığı yönündedir. Böyle bir gelişmenin Ermenistan bakımından görüşme sürecini akamete uğratabilecek ve Ermeniler için olumlu bir sonuç getirmeyecek bir yöntem olarak görüldüğü basına yansımaktadır.

26 “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *OSCE*, 17 Ekim 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/436265>.

27 “Armenia Should Be A Country Where Person's Right To Think Is Respected, Says Pm,” *ArmenPress*, 04 Kasım 2019, <https://armenpress.am/eng/news/994112.html>.

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde Paşinyan yönetiminin içerideki sıkıntıları ve baskıyı dikkatleri dışarıya çevirerek gidermek veya hafifletmek yöntemini benimsediği belirginleşmiştir. Bu çerçevede, seyahat ağırlıklı dış politika hız kazanmıştır. Bir yandan kolay koparılamayacak bağlarla bağımlı olunan Rusya'nın duyarlıklarını dikkate almak, diğer taraftan cazibesine ve parlıtısına kapıldıkları Avrupa Birliği ve ABD'ye yanaşmaya çalışmak, öte yandan Avrasya'da yükselen Çin'in potansiyelini keşfetmeye yönelmek dikkatli ve dengeli hareketi zorunlu kılmaktadır. Dönemin diğer bir özelliği de diaspora Ermenilerinin başta maddi olmak üzere tüm potansiyelinden nasıl yararlanılabilir konusuna odaklanmak ve bu amaçla Kaliforniya Ermeni toplumundan seçilen ve doğrudan Başbakan'a bağlı Ermenistan Diaspora İşleri Komiserliğine atanan Amerikan vatandaşı Zareh Sinanyan'a görünürlük kazandırılmasıdır.

Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan 27 Ağustos'ta Ermenistan'ın dış temsilcilerine toplu olarak yaptığı konuşmada Ermenistan'ın dış politika çizgisini ve hangi ilkeler doğrultusunda hareket edileceğini açıklamıştır.²⁸ Bakan Ermenistan'a özgü üç özellik ile söze başlamıştır: birincisi, Hristiyanlığı ilk kabul eden ve medeniyetler arasında köprü oluşturan, ikincisi, zengin tarihi ve kültürel geçmişe sahip olan, üçüncüsü, kadife devrimle modern değerleri de benimsediğini ortaya koyan bir ülke olması. Bakan Ermenistan dış politikasını da üç temel ilkeye bağlamıştır: İlki, sadece Ermenistan'ın çıkarlarına odaklanmış egemen yönetim, ikincisi, Pan-Ermenizm, Ermenistan, Dağlık Karabağ ve dünya üzerindeki tüm Ermenilerin birleşik bir gündeme sahip tek bir varlık olması, üçüncüsü hakça ve ortak çıkarlar doğrultusunda herhangi bir ülke ile işbirliği. Bakan konuşmasında önem taşıyan ilişkiler kapsamında, Rusya ile güvenilir stratejik ittifakı vurguladıktan sonra, İran ve Gürcistan'ı, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan ile oluşturulan üçlü formatı, ABD, AB, Fransa ve Almanya'yı saymıştır.

Aynı toplantıda konuşan Paşinyan, göreve geldiğinden bu yana Ermenistan dış politikasında kayda değer değişiklikler olduğunu vurgulamıştır. Bu değişikliklerin neler olduğunu açıklamayan Başbakan, "2018 devriminden beri Ermenistan'ın dış politikasında U dönüşler olmayacağını ısrarla tekrarladım. Gerçekten hiç U dönüş olmadı ama bu Ermenistan'ın dış politikasında hiçbir şey değişmedi demek değildir. Gerçekte çok şey değişmiştir" demiştir. Değişmeyen denge ve esneklik politikaları olduğunu, bundan vazgeçmenin ihtiyatsızlık olacağını belirtmiştir.

28 "Opening Remarks By Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan At The Annual Conference Of The MFA Apparatus And Heads Of Diplomatic Service Abroad," *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 27 Ağustos 2019, https://www.mfa.am/en/speeches/2019/08/27/fm_opening_remarks/9782.

Ermenistan'ın Diaspora İşleri Komiseri Sinanyan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'dan mevkidaşlarıyla üçlü bir görüşmede bulunmak ve her üç ülkenin diasporaları arasındaki işbirliğini artırmak üzere, 28 Ağustos'ta Güney Kıbrıs'a gitmiştir.²⁹ Güney Kıbrıslı muhatabı her üç ülkenin başta ABD, Fransa, İngiltere ve Avustralya olmak üzere dünyada güçlü diasporaları bulunduğunu, üçlü işbirliği ile diasporaları üç ülkenin çıkarları için harekete geçirebileceklerini, bu örnekten hareketle, İsrail, Yunanistan, GKRY üçlü modeli de geliştirebileceklerini, Yunanistan'da yapacakları üçlü toplantıda üç tarihi trajediyi, 1974 Türkiye'nin Kıbrıs harekâtını, Pontus "soykırımını" ve "Ermeni soykırımını" ele alabileceklerini kaydetmiştir. Güney Kıbrıslı muhatabı ayrıca hükümetinin Güney Kıbrıs'ta, AB fonları ile karşılaşmak üzere, bir Ermeni müzesi kurulması projesi olduğunu söylemiştir. Ermeni Komiser 6 Eylül'de de 11 gün sürecek temaslarda bulunmak üzere sayıca en kalabalık Ermeni nüfusu barındıran Rusya'ya gitmiştir. Moskova'da Ermeni öğrencilerle görüşmesinde Sinanyan Ermenistan'ın vatandaşlık vermek ve geri dönüşü teşvik etmek üzere yasa çalışması yaptığını söylemiştir. Sinanyan Rusya'dan sonra Ukrayna'ya geçmiş ve Ermeni toplumu temsilcileriyle temas etmiştir.

Paşinyan bakımından sıkıntı verici bir durum Ağustos sonunda yaşanmıştır. Polonya Hükümeti'nin 1 Eylül'de II. Dünya Savaşının başlamasının 80. Yıldönümü ve 29. Uluslararası Ekonomi Forumu için yaptığı daveti kabul eden Ermenistan hükümeti, daha sonra Rusya Devlet Başkanı'nın katılmayacağını anlaşıldığı üzerine, son anda, Paşinyan'ın da katılmayacağını açıklamıştır. Dışişleri Bakanı konuya ilişkin anlaşılması zor bir açıklama yapmış, iptalin Rusya'nın etkisiyle yapıldığı imalarına karşı, "bu bir egemenlik ifadesidir. Daveti reddetmedik. Başbakanın kendi seyahat programı ve içeride öncelikleri vardır" demiştir. Ekonomi Forumuna keza son anda katılmayan Ermenistan Ekonomi Bakanı, gazetecilerin sorusu üzerine, Ermenistan'ın Forumu neden katılmadığını yanıtlamaya yetkili değilim, demiştir.³⁰ Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 4 Eylül'de yaptığı açıklamada Ermenistan'ın katılmama kararını desteklediklerini beyan etmiştir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Paşinyan yönetimi tarafından hakkındaki suçlamalar nedeniyle tutuklu olarak yargılanan eski Cumhurbaşkanı Koçaryan'ı 65'inci Doğum gününde, 1 Eylül'de telefonla ve basına yansıyan övgü dolu yazılı mesajla kutlamıştır.

29 "Ermenistan'ın Diaspora İşleri Baş Komiseri Kıbrıs Yolunda," *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Ağustos 2019, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/08/16/Ermenistan-Kıbrıs-Diaspora-Kıbrıs/162052>.

30 "Armenia's Foreign Minister Explains Why Pashinyan Will Not Travel to Poland," *Massis Post*, 30 Ağustos 2019, <https://avim.org.tr/en/Bulten/ARMENIA-S-FOREIGN-MINISTER-EXPLAINS-WHY-PASHINYAN-WILL-NOT-TRAVEL-TO-POLAND>.

Amerika Savunma Bakanlığının Rusya, Ukrayna ve Avrasya'dan sorumlu Bakan yardımcısı vekili Laura K. Cooper, iki ülke arasında savunma ve güvenlik bağlarını kuvvetlendirmeyi görüşmek üzere, 11 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. 2002 yılından bu yana ABD'nin Ermenistan'a askeri yardımı, çoğu Ermenistan'ın Afganistan ve Kosova'daki yaklaşık 160 asker ile Lübnan ve Mali'deki barış gücü kuvvetlerine tahsis edilmek üzere 50 milyon doları bulmuştur.³¹

Almanya'nın eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck 16 Eylül'de Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan'ın daveti üzerine bir ziyarette bulunmuştur.³² Sarkisyan, Gauck'a görevdeyken Berlin Katedralinde "Ermeni soykırımı"nın anan ve tanıyan konuşması için teşekkür etmiş, Gauck Ermenistan'ın Berlin Katedralindeki konuşmasını yakından izlemesinden büyük memnuniyet duyduğunu söylemiştir.

Dışişleri Bakanı 17 Eylül'de Baltık ülkesi Litvanya'ya resmi ziyarette bulunmuştur.

Paşinyan, BM Genel Kuruluna katılmak üzere 21 Eylül'de Amerika'ya gitmiştir. ABD ziyareti öncesi, yoğun ve ısrarlı şekilde ve tüm imkânları seferber ederek ABD Başkanı Trump ile bir görüşme olanağı yaratılmasına çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Erivan'daki ABD Büyükelçisi bu konudaki sorulara cevaben, eğer gerekirse böyle bir görüşme uygun zamanda gerçekleşebilir demiştir. 22 Eylül'de Los Angeles'te kalabalık bir Ermeni topluluğa yaklaşık bir saat hitap eden Başbakan, diasporanın yardımını ve aktif katkısını beklediğini vurgulamıştır. Daha sonra New York'a geçen Paşinyan, 24 Eylül'de BM Genel Kuruluna hitap etmiştir. Konuşmasının ağırlık noktasını Türkiye karşıtı tutum ve soykırım iddiası oluşturmuştur.³³

Ermenistan, Yunanistan ve GKRY Dışişleri Bakanları BMGK vesilesiyle buldukları New York'ta 25 Eylül'de üçlü bir toplantı yapmıştır. Taraflar 2020 yılında Erivan'da üçlü bir zirve toplantısı düzenlenmesi kararını teyit etmiş ve hazırlık çalışmalarını gözden geçirmiştir.³⁴

31 "Laura Cooper: Armenia is an important partner for the USA," *Arminfo*, 11 Eylül 2019, https://arminfo.info/full_news.php?id=45075&lang=3.

32 "Almanya'nın eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck Ermenistan'da," *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Eylül 2019, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/09/16/Almanya-Gauck-Ermenistan-Ejmiadzin/164365>.

33 "Statement by Prime Minister Nikol Pashinyan at UN General Assembly 74th Session," *Prime Minister of the Republic of Armenia*, 26 Eylül 2019, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2019/09/26/Nikol-Pashinyan-74th-session-of-UN-General-Assembly/>.

34 "Foreign Ministers of Armenia, Cyprus and Greece meet in New York," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 26 Eylül 2019, <https://en.armradio.am/2019/09/26/foreign-ministers-of-armenia-cyprus-and-greece-meet-in-new-york/>.

Cumhurbaşkanı Sarkisyan da özel temaslarda bulunmak üzere 23 Eylül'de İtalya'ya gitmiştir.³⁵

Avrasya Ekonomik Birliği yıllık olağan zirvesi, 2019 yılı dönem başkanlığı itibarıyla, Erivan'da 1 Ekim'de toplanmıştır. Zirveye üye ülkeler, Rusya, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanlarının yanı sıra, Ermenistan'ın özel davetlisi Moldova Cumhurbaşkanı ile İran ve Singapur başbakanları katılmıştır.³⁶ Ermenistan basını toplantıya ve bu vesileyle yapılan ikili görüşmelere günlerce geniş yer ayırmıştır. Rusya Devlet Başkanının gelişi haftalar önce spekülasyon konusu olmuş, Putin- Koçaryan dostluğunun ziyarete gölge düşürüp düşürmeyeceği tartışılmış, Putin Erivan'da tutukluluğu devam eden Koçaryan'ın eşini ziyaretle yetinmiştir.³⁷

Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 4 Ekim'de Sırbistan'ı ziyaret etmiştir. Politika gazetesine mülakat veren Sarkisyan, Sırp halkını imanda ve kaderde kardeş olarak görüyoruz, Sırp ve Ermeni halklarının kaderi birçok benzerliğe sahiptir, tarih boyunca özgürlük için aynı hükümrana karşı sıkça yan yana savaştık, 19.yy sonları, 20.yy başlarında Hayduk grupları yakın işbirliği içinde oldular, demiştir. Sarkisyan aynı mülakatta ayrıca, Belgrad'da ve Sırbistan'ın diğer yerlerinde Ermeni kiliseleri vardı, bunlar daha sonra 18.yy'da Türkler tarafından yıkılmıştır iddiasında bulunmuştur.³⁸

Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan, 10 Ekim'de Aşkabat'ta on ülkenin taraf olduğu Ortak Refah Alanı (CIS) olağan yıllık Dışişleri Bakanları toplantısına katılmıştır. Mnatsakanyan burada da Dağlık Karabağ konusunda savunma yapmıştır.

Gürcistan Başbakanı Giorgi Gakharia ilk resmi dış temaslarda, Azerbaycan'dan sonra, 15 Ekim'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.³⁹ Paşinyan 1,5 yıllık iktidarının en büyük başarılarından birisinin Gürcistan ile ilişkileri daha da kuvvetlendirmek olduğunu söylemiştir. Gakharia iki ayrılıkçı bölgesi üzerinde Gürcistan'ın egemenliğini tanımasından dolayı Ermenistan'ı övmüştür. Paşinyan iki ülke ilişkilerinin “dış faktörler” den etkilenmemeleri

35 “Armenian, Italian Presidents Hold Meeting,” ArmenPress, 26 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/989452.html>.

36 “World Leaders from Iran, Russia Converge at Eurasian Economic Summit in Yerevan,” *Armenian Weekly*, 02 Ekim 2019, <https://armenianweekly.com/2019/10/02/world-leaders-from-iran-russia-converge-at-eurasian-economic-summit-in-yerevan/>.

37 “Putin Meets Kocharian's Wife,” *Azatutyun*, 02 Ocak 2019, <https://www.azatutyun.am/a/30195524.html>.

38 “President Sarkissian to Serbia Newspaper: “Serbian Diaspora supports the Armenian Diaspora, especially on the Armenian Genocide,” *Hetq*, 04 October 2019, <https://hetq.am/en/article/108237>.

39 “Georgian-Armenian PMs Meet, Vow Further Strengthening of Ties for Mutual Benefit,” *Agenda.ge*, 15 Ekim 2019, <https://agenda.ge/en/news/2019/2759>.

gerektiğini, bu çerçevede bölgesel çatışmaları görüştiklerini, tarafların hassas oldukları konularda dengeli tutum takınılmasının önemine işaret ettiklerini söylemiştir. Ermenistan-Gürcistan ikili ticaret hacminin yılın ilk 8 ayında %5 artışla 92 milyon dolara ulaştığı kaydedilmiştir.

Ermenistan Savunma Bakanı, 9’uncu Xiangshan Uluslararası Güvenlik Forumu marjında 22 Ekim’de Çin Ulusal Savunma Bakanı ile özel bir görüşme yapmıştır.⁴⁰

Bulgaristan Başbakan Yardımcısı Ekaterina Zaharieva, 28 Ekim’de Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Paşinyan görüşmede, Ermenistan’ın Bulgaristan ile ilişkilere verdiği önemi vurgulamış, Mart ayında yapılması öngörülen Ermenistan-Bulgaristan Hükümetler arası Komisyon toplantısı ve iş forumuna dikkat çekmiştir.⁴¹

Paşinyan, Avrasya Hükümetler arası Konsey toplantısına katılmak üzere 25 Ekim’de Moskova’ya gitmiştir. Bu vesileyle Rusya Başbakanı Dmitriy Medvedev ile de görüşmüştür. Medvedev, Ermenistan’ın bu yıl sona erecek Avrasya Ekonomik Birliği dönem başkanlığı için Paşinyan’a teşekkür etmiştir.⁴² Devlet Başkanı Putin ile bir görüşme gerçekleşmemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı, 25 Ekim’de İngiliz BBC televizyonu zor soru (hard talk) programına konuk olmuştur. Programın niteliği gereği sunucu; Bakanı sıkıştıran sorular sormuş, Ermenistan’ın büyük güçler arasında ikili-üçlü oynamasına dikkat çekmiş, Bakan tek bir tarafa bağlanmak isteğimizi ifade etsek, bu hemen kabul görecektir midir yoksa on-on beş sene beklememiz mi gerekecektir, oysa biz on- on beş dakikalık bir güvenlik boşluğunu dahi göze alamayız, demiştir.⁴³

Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopios Pavlopoulos, 5 Kasım’da Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Paşinyan ile görüşmesinden sonra, Paşinyan Ermenistan, Yunanistan ve GKRY ilk üçlü zirvesinin Ocak ayında Erivan’da gerçekleşeceğini duyurmuştur. Yunan Cumhurbaşkanı, Ermenistan’ın

40 “Armenian defense minister meets Chinese counterpart in Beijing,” *ArmenPress*, 22 October 2019, <https://armenpress.am/eng/news/992472.html>.

41 “Zaharieva from Armenia: There Are no Direct Flights between our Countries,” *Novinite*, 28 October 2019, <https://www.novinite.com/articles/201286/Zaharieva+from+Armenia%3A+There+Are+no+Direct+Flights+between+our+Countries>.

42 “Armenia, Russia PMs meet in Moscow,” *News.am*, 25 Ekim 2019, <https://news.am/eng/news/540982.html>.

43 “Interview of Armenia’s Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan to BBC HardTalk’s Stephen Sackur,” *Youtube*, 25 Ekim 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=dJTGRiBCRkw>.

soykırımın uluslararası alanda tanınması girişimlerinden memnuniyet duyduğunu, bunun önemli olduğunu ve bu girişimleri desteklediklerini, diğer taraftan Ermenistan'ın da Pontus soykırımını tanımış olmasından memnun olduklarını, ABD Temsilciler Meclisinde alınan soykırımı tanıma kararından da memnuniyet duyduklarını belirtmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, 7 Kasım'da bir soruya cevaben, Yunan Cumhurbaşkanı'nun ifadelerine tepkisini açıklamıştır.⁴⁴

Vatikan'ın Dışişleri Bakanı statüsündeki Kardinal Paul Gallagher, 9 Kasım'da Erivan'a gelmiş Ermenistan Dışişleri Bakanı, daha sonra da Başbakan ile görüşmüştür. Yapılan açıklamalarda, Ortadoğu'daki Hristiyan azınlıkların korunması, Hristiyan tarihi varlığının muhafazası gibi dini ağırlıklı konuların görüşüldüğü vurgulanmakla yetinilmiştir.⁴⁵ Görüşmelerde, Paşinyan'ın açıklanan 20 Kasım'da İtalya'ya yapacağı ziyarette Papa ile görüşemeyecek olması veya Vatikan nezdindeki eski Ermenistan Büyükelçisinin yarattığı sıkıntının ele alındığına dair bir haber çıkmamıştır.

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov 10-11 Kasım'da Ermenistan'a devrimden sonra yaptığı ilk ziyaretten önce, 9 Kasım'da Ermeni basınına verdiği bir demeçte, Türk-Ermeni ilişkilerinin düzeltilmesinin Kafkaslardaki genel siyasi havanın da düzelmesine yardımcı olacağını belirtmiştir. Lavrov, Türk-Ermeni ilişkilerinin düzeltilmesi her şeyden önce bu ülkelerin ikili konusudur, ancak maalesef hali hazırda ortaklarımız diplomatik ilişkileri kurmakta başarılı olamıyor, ümit ederiz bu yönde çalışmaya devam ederler, bu olanağın hala bulunduğu inaniyoruz, Rusya taraflara gerekli desteği vermeye hazırdır demiştir.⁴⁶ Lavrov Erivan'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile karşılıklı dayanışmayı vurgulayan görüşmeler yapmıştır. Lavrov varılan mutabakata göre, Ermenistan'da ABD tarafından kurulan biyolojik laboratuvarların Rus uzmanlara da açıldığını belirtmiştir.

Başbakan Paşinyan, 12 Kasım'da İkinci Paris Barış Konferansına katılmak üzere Fransa'ya gitmiş, bu çerçevede Fransa Cumhurbaşkanı ile de bir araya gelmiştir. Paşinyan ayrıca UNESCO 40'ncü Genel Konferansına da katılmıştır.

44 "SC-69, 7 Kasım 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopios Pavlopulos'un Ermenistan'ı Ziyareti Sırasında 1915 Olaylarına İlişkin Açıklamaları Hakkındaki Soruya Cevabı," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 07 Kasım 2019, http://www.mfa.gov.tr/sc_-69_-_yunanistan-cbsk-nin-bindokuzyuzonbes-olaylari-hk-aciklamasi-hk-sc.tr.mfa.

45 "The presence of Catholic church to contribute to prosperity of the Armenian public - Archbishop Paul Gallagher," *Panorama*, 09 Kasım 2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Catholic/2194329>.

46 "Russia ready to contribute to normalization of relations between Armenia and Turkey – FM Lavrov," *ArmenPress*, 11 Kasım 2019, <https://armenpress.am/eng/news/994796.html>.

Paris'te Ermeni toplumu temsilcileri ile görüşen Paşinyan, "Ermenistan ile diaspora arasında bir sınır yoktur, biz bir bütünüz" mesajını vermiştir.⁴⁷

Ermenistan Cumhurbaşkanı 17 Kasım'da Katar'ı ziyaret etmiştir. 21 Kasım'da da bir çalışma ziyareti için İngiltere'ye gitmiştir.⁴⁸

Ermeni basınında yer alan haberlere göre, Litvanya Cumhurbaşkanı 14 Kasım'da bir basın mülakatında Ermeni söylem ve görüşleriyle tam mutabakat içinde olduğunu yansıtan yersiz ve mesnetsiz iddialarda bulunmuştur.

Başbakan Paşinyan 22 Kasım'da İtalya'ya resmi ziyarette bulunmuş, Roma'da Başbakan Giuseppe Conte ile görüşmüştür. 27-28 Kasım'da, Dışişleri ve Savunma bakanları ile Ortak Güvenlik Örgütü (CSTO) yıllık olağan toplantısına katılmak üzere Kırgızistan'a gitmiştir. Burada yaptığı konuşmada Azerbaycan'ı şikâyet etmiş, Azerbaycan'ın tutumunun Kafkaslarda güvenliği tehdit ettiğini iddia etmiştir.⁴⁹

4. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

İçeride karşı karşıya olduğu ciddi ve giderek artan sıkıntıları göğüsleyebilmek, Dağlık Karabağ çatışmasının yoğun baskı altında bulunduğu çözümünde verilmesi gerektiğinin bilincinde olduğu tavizlere bir dış sorumlu bulmak gayreti içinde olan Paşinyan, şimdiye kadar hiçbir Ermeni yönetiminin başvurmadığı ölçüde, Türkiye'yi hedef almış görünmektedir. Paşinyan yönetimi altında Ermenistan, Türkiye karşıtlığının, Türkiye ile bir hesabı olanın adeta küresel paratoneri haline gelmiştir. Türkiye'nin çalkantılı bir bölgede, küresel çıkar çatışmalarının içinde, geleneksel dış politika çizgisinin dışına taşan bir ortamda karşı karşıya olduğu sorunlar da Ermenistan'a böyle bir rol oynayabilmesi için olanaklar sağlayabilmektedir. Diğer taraftan, "yavuz hırsız ev sahibini bastırır" özdeyişini anımsatırcasına, Ermenistan üst yönetimi her vesileyle Türkiye ile ön koşulsuz görüşmeye hazır olduklarını beyan ederek kendilerini barış havarisi, Türkiye'yi ise uzlaşmaz ve taleplerini dayatmak isteyen taraf gösterme çabalarından vazgeçememiştir. Türkiye'nin Ermeni iddia ve taleplerini kabul ederek, yani "inkârcı" olmayarak masaya oturması Ermeni anlayışında önkoşul oluşturmamaktadır.

47 "Pashinyan Travels to France for Peace Conference, UNESCO Anniversary," *Mirror Spectator*, 14 Kasım 2019, <https://mirrorspectator.com/2019/11/14/pashinyan-travels-to-france-for-peace-conference-unesco-anniversary/>.

48 "President of Armenia arrives in Qatar for official visit," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 17 Kasım 2019, <https://en.armradio.am/2019/11/17/president-of-armenia-arrives-in-qatar-for-official-visit/>.

49 "Armenian PM's official visit to Italy continues," *News.am*, 22 Kasım 2019, <https://news.am/eng/news/545804.html>.

Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan 27 Ağustos'ta Ermenistan'ın dış temsilcilerine yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Ermenistan'ın güvenliği için bir tehdit oluşturduğunu beyan etmiştir.⁵⁰ Bakan, bu iddiasının gerekçeleri olarak, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaması, Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargo, "Ermeni soykırımı"nın reddedilmesi ve son dönemde soykırım eylemlerinin meşruiyeti söylemi ile Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan'a verilen desteği saymıştır. Aynı konuşmada, GKRY ve Yunanistan ile oluşturdukları üçlü formattan duyduğu memnuniyeti vurgulamıştır. Gene aynı konuşmada, soykırımın önlenmesi konusunun uluslararası gündemde yer bulması için gösterilen çabayı vurgulamıştır.

İran basın temsilcilerine 2 Eylül'de bir mülakat veren Paşinyan, Türkiye ile ilişkiler konusunda, Türkiye ile ön koşulsuz olarak diplomatik ilişkiler kurmaya hazır olduklarını ancak bunun Ermenistan'ın soykırımın uluslararası alanda tanınmasından vazgeçtikleri anlamına gelmediğini, "Ermeni soykırımı"nın tanınmasının sadece iki ülke ilişkileri ile sınırlı olmadığını, Ermenistan'ın konuyu uluslararası güvenlik açısından da önemsedini beyan etmiştir.⁵¹

Ermenistan Dışişleri Bakanı 6 Eylül'de düzenlediği basın toplantısında Türkiye ile ilişkiler konusunda şunları tekrarlamıştır: "Maalesef bu konuda hala hoş olmayan bir durumla karşı karşıyayız. Bu kapsamda, Zürih protokolleri sürecinin reddi, Dağlık Karabağ sorununda tarafgirlik, "Ermeni soykırımı"nın sürekli reddi, hatta bunu meşru göstermek girişimleri, Ermenistan'a süregelen ambargo sayılabilir. Ermenistan Türkiye ile önkoşulsuz olarak diplomatik ilişki kurmaya hazırdır." Bakan Türkiye'nin ise ilişkileri normalleştirme konusunda benzer bir yaklaşım içinde olmadığını ifade etmiştir.⁵²

Ermeni basını, ABD Kaliforniya eyaletinde emekli sandığı fonlarında Türk bonolarının alınmaması yönünde 12 Eylül'de kabul edilen, 3 Ekim'de valinin imzası ile tamamlanan süreci⁵³ Ermeni asıllı Amerikalı azınlığın girişimleri sayesinde sağlanan büyük başarı olarak işlemiştir.

Paşinyan 26 Eylül'de BM Genel Kurulundaki konuşmasında, "Ermenistan'ın dört uluslararası sınırından, biri Türkiye ile olan, ikisi neredeyse üç on yıldır

50 "Opening Remarks By Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan At The Annual Conference Of The MFA Apparatus And Heads Of Diplomatic Service Abroad," https://www.mfa.am/en/speeches/2019/08/27/fm_opening_remarks/9782.

51 "Armenian PM gives interviews to several leading Iranian media outlets," *ArmenPress*, 2 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/986570/>.

52 "Armenian FM comments on establishment of diplomatic relations with Turkey," *ArmenPress*, 06 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/987127.html>.

53 "Assembly Joint Resolution No. 16," *California Legislative Information*, 11 Eylül 2019, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201920200AJR16.

kapalıdır. Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayı reddeden, Ermenistan'a ve Dağlık Karabağ'a karşı açıkça Azerbaycan'ı destekleyen Türkiye, derin soykırım trajedisini yaşayan ve hala gerçeğin ve adaletin şiddetle inkârı ile yüz yüze bulunan Ermenistan ve Ermeni halkı için ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmaya devam etmektedir” sözleriyle Türkiye karşıtlığını kayıtlara geçirmiştir. Bu vesileyle Paşinyan, Rusya'nın temel stratejik ortağı, Gürcistan ve İran'ın da stratejik komşuları olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Ermenistan hükümeti 10 Ekim'de Başbakan Paşinyan'ın başkanlığında yaptığı acil durum toplantısında, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtını kınamış ve yasa dışı olarak tanımlamıştır. Paşinyan toplantı öncesi yaptığı açıklamada, “Durumdan endişe duyuyoruz çünkü bu eylemin Suriye'deki insani bunalımı daha da artıracağına inanıyoruz. Uluslararası topluma, bu yasa dışı hareketi durdurması ve Türkiye sınırındaki, etnik azınlıkların da bulunduğu Suriye halkını koruması için çağrıda bulunuyoruz” demiştir. Paşinyan ayrıca, Ermenistan ordusunun Suriye'ye gönderdiği küçük çaplı “insani misyonunun” Rusya ile yakın eşgüdüm içinde görevine devam edeceğini kaydetmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı da ayrıca bir bildiri yayınlarak Türk “istilası”nın bölgeyi daha da istikrarsızlaştıracağını ve sivillerin ölümüne yol açacağını ileri sürmüş, uluslararası camiaya, saldırıyı durdurması ve “kitlesel şiddetin önlenmesi” çağrısında bulunmuştur. Bildiride ayrıca, durumun özellikle etnik ve dini azınlıklar için tehlike zilleri çaldığı ifade edilmiştir. Bakanlığın bir yetkilisi, sınır kasabası Kamışlı'da elan yaklaşık 3000 Suriyeli Ermeni'nin yaşadığını bildirmiştir.⁵⁵

Barış Pınarı Harekâtına tepkinin eşgüdüm içinde yapılan yaygın bir Ermeni kampanyasına dönüştüğü kısa süre içinde görülmüştür. 11 Ekim'de Eçmiadzin Katolikos'u da siyasetle iç içe bir açıklama yapmış ve Türk saldırılarının yarattığı tehlikenin 1915-1923 yıllarındaki “Ermeni soykırımı”na çağrıştırdığını beyan etmiştir. (Buna yanıt İstanbul Ermeni Patrikhanesinden gelmiş, yapılan açıklamada, Türkiye'nin Kuzey doğu Suriye'de teröristlere karşı yaptığı askeri harekâta tam destek ifade edilmiştir.) Ermenistan Devrimci Federasyonu da (ARF) 11 Ekim'de bir açıklama yayınlamış ve Türkiye'nin Suriye'ye “saldırısını” kınamıştır. Ermenistan Meclis Başkanı da, 15 Ekim'de Parlamentolar arası Birliğin 130.ncu toplantısında parlamenterleri Türkiye'nin hareketine karşı kayıtsız kalmamaya davet etmiş, bu faciaların Osmanlı

54 “Armenia - Prime Minister Addresses General Debate, 74th Session,” *Youtube*, 25 Eylül 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=nF691KXhWWA>.

55 “Armenia Condemns ‘Illegal’ Turkish Offensive In Syria,” *Azattyun*, 09 Ekim 2019, <https://www.azattyun.am/a/30209604.html>.

imparatorluğu tarafından gerçekleştirilen “Ermeni soykırımı”nın kurbanlarından arda kalanların kumları ve toprakları içinde bulunduğu aynı yerde, aynı coğrafyada cereyan ettiğini ileri sürmüştür.

Bulgaristan Başbakan yardımcısının ziyaretinde 28 Ekim’de düzenlenen basın toplantısında Ermenistan Dışişleri Bakanı, Türk Dışişleri Bakanının “PKK içinde Ermeni asıllı teröristler” bulunduğunu ifade ettiğini, böyle söylemlerin Ermenistan’ın güvenliğini tehdit ettiğini, böyle beyanları kınadıklarını ve reddettiklerini söylemiştir. Daha sonra Ermeni basınında Türk Genel Kurmayının 2001 yılında hazırladığı, “Altay” harekâtı olarak adlandırılan, Ermenistan’a karşı gizli saldırı planlarının olduğu yönünde haberler çıkmıştır. Dışişleri Bakanı 2 Aralık’ta bu haberlere değinmiş, konunun ciddi ve endişe verici olduğunu, bu nedenle Ermenistan’ın gelişmeleri izlemeye devam ettiğini, Türkiye’nin Ermenistan’a zarar veren bir politika izlediğini söylemiştir.

29 Ekim’de ABD Temsilciler Meclisinde ‘Ermeni soykırımı konusunda ABD’nin tutumunu teyit’ başlıklı, Temsilciler Meclisinin hissiyatını yansıtan, bağlayıcılığı olmayan H.Res.296 sayılı bir karar oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Kararın tercümesi aşağıdadır:

“KARAR 296 (H. RES. 296)

ABD Temsilciler Meclisi, 29 Ekim 2019

Amerika Birleşik Devletleri; Ermeni Soykırımını, yani 1915’ten 1923’e kadar 1,5 milyon Ermeni’nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından öldürülmesini tanıma ve kınama ile Ermenilere, Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere ve diğer Hıristiyanlara karşı soykırım kampanyasından kurtulanlara destek sağlama konusunda gurur verici bir tarihe sahip olduğundan,

*Amerika Birleşik Devletleri’nin 1913-1916 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisi olan Saygıdeğer Henry Morgenthau’nun, İmparatorluğun “ırk imha siyaseti” olarak tanımladığı duruma karşı birçok ülkenin yetkililerinin katıldığı protestoları organize etmesi ve öncülük yapması ile 16 Temmuz 1915’te, ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’dan “Bakanlık *** Ermeni zulmünü durdurma konusundaki yönteminizi onaylıyor” talimatını alması göz önüne alınarak,*

Başkan Woodrow Wilson’un, Kongre kararıyla kurulan ve 1915-1930 yılları arasında 116.000.000 \$ (2019’daki karşılığıyla 2.500.000.000

doların üzerinde) toplayan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun kurulması yönündeki teşviki ile Senato'nun bu katliamları kınayan kararları kabul ettiği göz önüne alınarak,

1944'te "Soykırım" terimini ilk olarak bulan ve Birleşmiş Milletlerin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ilk savunucusu olan Raphael Lemkin'in, Ermeni vakasını 20. yüzyılda gerçekleşen kesin bir soykırım örneği olduğunu belirtmesi göz önüne alınarak,

Amerika Birleşik Devletleri Holokost Anıt Müzesi'nde teşhir edildiği gibi, Adolf Hitler'in, Holokost için zemin hazırlayan, 1939'da ordu komutanlarına, hiçbir kışkırtma olmadan, Polonya'ya saldırmaları emrini verirken "Bugün Ermenilerin imhasından kim bahsediyor?" sözlerini söyleyerek itirazları reddettiği göz önüne alınarak,

Amerika Birleşik Devletleri'ni, Ermeni Soykırımı'nı resmi olarak; 28 Mayıs 1951'deki Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni Uluslararası Adalet Divanı'na gönderdiği yazılı açıklama, Başkan Ronald Reagan'ın No. 22 Nisan 1981'deki beyanı, 8 Nisan 1975'te kabul edilen 148 numaralı ortak karar ile 10 Eylül 1984'te kabul edilen 247 numaralı ortak karar aracılığıyla tanınması göz önüne alınarak ve,

2018 tarihli Elie Wiesel Soykırımı ve Mezalimleri Önleme Yasası'nın (115-441 sayılı Kanun); mezalimleri önlemenin Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal çıkarlarını temsil ettiğini öngördüğü ve Amerika Birleşik Devletleri için, "geçmiş mezalimlere yönelik diplomatik tepkinin ve -cezai hesap verilebilirlik de dâhil olmak üzere- uygun geçici hukuki önlemlerinin desteklenmesi için dış yardımın etkin bir şekilde kullanılmasının güçlendirilerek" zulüm risklerini belirleme, önleme ve cevap vermeye yönelik bir devlet stratejisini yürütmenin bir Amerika Birleşik Devletleri politikası olduğunu teyit ettiği göz önüne alınarak,

Karar verilmiştir ki; Temsilciler Meclisi'ne göre Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası;

(1) Ermeni Soykırımı'nı resmi tanıma ve hatırlama yoluyla anmak;

(2) ABD Hükümeti'nin Ermeni Soykırımı'nı ya da herhangi başka bir soykırımı inkar etmesi ile ilgili girişimleri, katılımları ya da başka şekilde ilişki kurma gibi girişimleri reddetmek ve,

(3) *İnsani yardım çabalarında ABD'nin rolü ve Ermeni Soykırımı'nın insanlığa karşı işlenen modern suçlarla ilişkisi dâhil, Ermeni Soykırımı gerçeğinin anlaşılması için eğitimi ve toplumsal bilinirliği teşvik eder.*⁵⁶

Karar taslağı Kaliforniya temsilcisi Adam Schiff ve Florida temsilcisi Gus Bilirakis tarafından hazırlanmış, Kongrenin her iki kanadına Schiff tarafından sunulmuştur. Temsilciler Meclisindeki üç Ermeni asıllı Amerikalıdan biri olan Anna Eshoo konuşmasında dini aidiyeti ve ailesinin soykırım kurbanı olduğunu vurgulamıştır. Karara çekimser kalan Müslüman milletvekili Ilhan Omar ise ağır eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Arizona temsilcisi Paul Gosar “bir Hristiyan olarak Ermenilerin yanındayım ancak bir yalana oy vermeyeceğim” diyerek çekimser kalmıştır. Karar Ermenistan’da coşku yaratmasa da memnuniyetle karşılanmıştır. Diğer taraftan en yoğun övgü kiliseden, hem Eçmiadzin, hem Antelias Katolikoslarından gelmiştir.

Dışişleri Bakanlığının kararı reddeden açıklaması aşağıdadır:

“ABD Temsilciler Meclisi’nce bugün kabul edilen “Ermeni Soykırımı konusunda ABD’nin Tutumunu Teyit” başlıklı, Temsilciler Meclisi’nin hissiyatını yansıtan H.Res.296 sayılı kararı reddediyoruz.

İç politika saikleriyle alınmış olan bu kararın tarihi ve hukuki dayanağı bulunmamaktadır.

Bariş Pınarı Harekatımızı engelleyemeyerek hüsrana uğrayanlar ülkemizden bu yolla intikam alacaklarını sanıyorlarsa yanılmaktadırlar.

Zira bu kararın Türk Hükümeti ve Halkı nezdinde hiçbir geçerliliği ve hükmü bulunmamaktadır.

Esasen bu kararın yasal bağlayıcılığı da yoktur. ABD’deki Ermeni lobisi ve Türkiye aleyhtarı çevreleri memnun etmeye yönelik siyasi bir adım olmanın ötesinde bir anlam da taşımamaktadır.

Tarihin meclislerin siyasi hissiyatına göre şekillendirilmeye çalışılmasından daha vahim bir yanığı olamaz.

Karar, 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi Sözleşmesi hükümleriyle bağdaşmayacak şekilde soykırım isnadında bulunması hasebiyle ABD hukukuna ve uluslararası hukuka da aykırıdır.

56 “H.Res.296 — 116th Congress (2019-2020),” *U.S. Congress*, 29 Ekim 2019, <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/296/text>.

Uluslararası hukukta 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanımlayan bir karar bulunmamaktadır. Aksine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu konunun meşru bir tartışma konusu olduğunu hükme bağlamıştır.

Sözkonusu dönemde vuku bulan gelişmeler siyasetin değil tarih biliminin alanıdır.

Türkiye'nin “Ortak Tarih Komisyonu” kurulması yönünde 2005 yılında yapmış olduğu önerinin Ermenistan tarafından reddedildiği hatırlanmalıdır.

Uluslararası ve bölgesel güvenlik bakımından fevkalade hassas bir dönemde alınan, Türkiye ve ABD ilişkilerini zora sokmaya yönelik bu kararın ABD'nin ulusal çıkarlarına verdiği ve vereceği zararların takdiri Amerikalı siyasetçi ve yöneticiler ile ABD halkınındır. Öte yandan, ABD Yönetimi'nin 1915 olayları konusundaki tutumunda bir değişiklik olmaması da not edilmiştir.

Şüphesiz bu karar ABD Temsilciler Meclisi'nin saygınlığına gölge düşürdüğü gibi, Türkiye kamuoyundaki ABD algısına da olumsuz yansıtacaktır.

Türkiye ve ABD arasındaki müttefiklik bağının ve dostane ilişkilerin devamına destek veren Amerikalı dostlarımızın bu vahim hatayı sorgulayacaklarına ve sorumlularının ABD halkının vicdanında yargılanacağına inanıyoruz.⁵⁷

Kararı eleştiren bir AVİM yorumu da aşağıdadır:

“29 Ekim 2019 tarihinde, ABD Temsilciler Meclisi 405 ‘evet’ ile 11 ‘hayır’ oyu ile “H.Res.296 - Affirming the United States record on the Armenian Genocide” başlıklı bir tasarıyı onaylamıştır. Bu tasarı, ABD'nin “Ermeni Soykırımını” resmi olarak tanıması gerektiğini, “Ermeni Soykırımı veya başka herhangi bir soykırımı” inkâr etme girişimlerinin hepsini reddetmeyi ve “Ermeni Soykırımı” ve bunun “günümüzdeki insanlığa karşı suçlar” ile ilişkisine dair farkındalık yaratmak yönünde harekete geçmeyi karara bağlamıştır. Sonuçta, ABD

57 “No: 315, 29 Ekim 2019, ‘Ermeni Soykırımı Konusunda ABD'nin Tutumunu Teyit’ (Affirming the United States Record on the Armenian Genocide) Başlıklı Kararın (H-Res-296) ABD Temsilciler Meclisi Tarafından Kabulü Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Ekim 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_315_-ermeni-soykirimi-konusunda-abd-nin-tutumunu-teyit-baslikli-karar-hk.tr.mfa.

Temsilciler Meclisi'nin tasarısı, ABD'de yıllar boyunca değil, on yıllar boyunca neredeyse tüm çabalarını bir tasarının onaylanması için harcayan Ermeni lobileri için büyük bir zafer görüntüsü almıştır. Dolayısıyla, neredeyse oy birliği ile onaylanan "soykırım tasarısı"nın bu çevreler için bir kutlama gerekçesi olması gerekirdi. Ancak, pek de böyle olmamıştır.

29 Ekim 2019 tarihi üzerinden neredeyse bir ay geçti. Bu sürede, Ermeni anlatısının destekçilerinin bu tasarıya ne tür tepkiler gösterdiklerini görmek amacıyla yazılı ve elektronik ve sosyal medyaları takip etmekteyiz. Gözlemediğimiz şey, ABD, Ermenistan ve başka ülkelerde görece bir sessizliğin olduğudur. Bu durum, Avrupa'daki bazı parlamentoların "Ermeni Soykırımı" hakkında yasalar geçirdikleri, "heyecan dolu" 2015-2016 yıllarındaki coşkulu havadan oldukça farklıdır. Durum neden böyledir? Yanıt on yıllardır ulaşmak için gayret gösterilen "29 Ekim 2019 zaferinin" bir zafer olmadığı veya bir pirus zaferi olduğudur.

Birçok insan için yasaların, hükümlerin ve diğer resmi belgelerin içeriklerini okumak zevkli bir faaliyet değildir. Ayrıca bir insan ABD Temsilciler Meclisi'nin Ermeni Soykırımı üzerine bir yasa onayladığına dair bilgilendirilmek varken neden böylesi sıkıcı bir faaliyet için vakit harcasın? Bizim bilmemiz gereken temel nokta bir yasanın onaylandığı değil midir? Pek sayılmaz. "Şeytan ayrıntılarda gizlidir" denilmektedir ve o "şeytani" Ermeni lobicileri gizlemeye çalışmaktadırlar.

Temsilciler Meclisi Kararı'nın Girişi şöyle başlamaktadır:

"Amerika Birleşik Devletleri; Ermeni Soykırımını, yani 1915'ten 1923'e kadar 1,5 milyon Ermeni'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından öldürülmesini tanıma ve kınama ile Ermenilere, Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere ve diğer Hıristiyanlara karşı soykırım kampanyasından kurtulanlara destek sağlama konusunda gurur verici bir tarihe sahiptir."

Gerçekle örtüşmeyen "1,5 milyon" numara oyununu ve sürekli genişleyen "1915-1923" tarihlerini atlayıp bu açıklamanın ikinci kısmına odaklanalım. Burada Meclis "Ermeni Soykırımını" daha geniş bir çerçevede, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların soykırımı" kapsamında tanımlamaktadır. "Müslüman Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen Hıristiyan soykırımı" DAEŞ/İŞİD ve Orta

Doğu'daki benzer Cihatçı teröristlerin eylemleri karşısında dehşete düşmüş muhafazakâr Hıristiyanların desteğini kazanmak amacıyla, son birkaç yıl içinde soykırım tezinin savunucuları tarafından ortaya atılan nispeten yeni bir iddiadır. Benzer şekilde, Türkiye'ye karşı "kutsal savaşta" radikal Rumlardan ve diğerlerinden bir silah arkadaşı kazanma girişimidir. Böylesine kapsamlı bir "Hıristiyanların soykırımının" siyasi güdü ile ortaya atılmış sözde akademik bir iddia olduğu ciddi bilim insanlarının neredeyse tamamı için açıktır. Üstelik muğlak bir ifade olan ve bu diğer Hıristiyanların kim olduklarını belirtmeyen "diğer Hıristiyanlar" ifadesi Meclis temsilcilerinin plansız ve özensiz yaklaşımını yansıtmaktadır. Ermeni lobicileri için üzücü olarak, bu durum onların on yıllarca adanmış bir biçimde gerçekleştirmiş oldukları çabaların bir sonucudur. Meclis "Ermeni Soykırımını" siyasi güdüler ile uydurulmuş olan "Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere ve diğer Hıristiyanlara" karşı gerçekleştirilmiş "soykırım" ile eşit bir şekilde aynı kefeye koymaktadır. O kadar çaba, o kadar para heba olmuştur.

Kararın girişinde Meclis "1913'ten 1916'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmet etmiş Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyükelçisi Sayın Henry Morgenthau" nun raporlarına "Ermeni Soykırımı"nın doğruluğuna dair kanıtlar arasında yer alacak şekilde atıfta bulunmuştur. Meclis'teki Temsilciler ile Ermeni lobicileri için üzüntü verici olan şey, bu iddianın uzun bir zaman önce ve özellikle 1990 yılında Heath W. Lowry'nin "The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story" [TR: Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesinin Ardındaki Hikâye] çalışmasının yayınlanmasıyla çürütülmüş olmasıdır.

Kararın girişindeki bir diğer referans Raphael Lemkin'e verilmiştir. Lemkin "1944 yılında 'soykırım' terimini türetmiştir ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ilk ileri süren kişidir ve Ermeni meselesini 20inci yüzyılda soykırımın tanımlayıcı örneği olarak yürürlüğe sokmuştur." "Ermeni Soykırımı"nın doğruluğunu kanıtlamak adına Lemkin'e atıfta bulunmak da nispeten yeni bir alışkanlıktır. Bu yeni alışkanlığın altında yatan sebep 1948 Soykırım Sözleşmesi'ndeki soykırım suçunun geçerli tanımına sadık kalındığında 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamanın imkânsızlığıdır. Ancak, Lemkin'e atıfta bulunmak bazı sorunlar doğurmaktadır. İlk olarak, Lemkin tarafından önerilen soykırım suçu tanımı ile BM tarafından aynı suçun 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde nihayetinde onaylanan tanımı oldukça farklıdır.

Dolayısıyla, Lemkin'in tanımı sadece bir taslak olarak görülebilir, nihai bir tanım olarak değil. Lobciler ile Meclis Temsilcileri için daha da sorunlu olan bir durum ise Lemkin'in yayınlanmamış bir kitabı olan "Introduction to the Study of Genocide" 2012 yılında Steven Leonard Jacobs tarafından "Lemkin on Genocide" başlığı altında araştırmacılara erişilir kılınması ile ilgilidir. Söz konusu kitap tarihte soykırımın altmış iki vakasından söz etmektedir, bunlardan kırk biri yeniçağ'da gerçekleşmiştir. Çağdaş soykırımlar listesindeki dokuzuncu soykırım "Yunanlıların Türklere karşı gerçekleştirmiş oldukları soykırım"dır. Lemkin ayrıca "Amerikalı Kızılderililere karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım"ı da eklemiştir. Bu çalışmasında "Amerikalı Kızılderililere karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım"ın doksan sekiz sayfa uzunluğundaki değerlendirmesini sunmaktadır. Bu bakımdan, eğer tarihteki hangi olayların soykırım olduklarına karar vermek için Lemkin'in çalışmalarını bir referans noktası olarak kullanmamız gerekiyorsa, "Amerikalı Kızılderililere karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım" ile birlikte Yunanlılar tarafından gerçekleştirilmiş "Türk Soykırımı"nu da tanımamız gerekmektedir. Ermeni lobcileri, Yunanlı "dava arkadaşları" veya Meclis Temsilcileri böylesi bir adımı hoş karşılarlar mı? Pek sayılmaz.

Dördüncü olarak, kararların girişi Adolf Hitler'in Yahudi soykırımı için zemini hazırladığı "[b]ugün Ermenilerin imhasından kim söz etmektedir?" sözde ifadesine alıntı yapmaktadır. Bazen bu ve benzer iddialar hakkında yorum yapmak önceden yaşanmışlık duygusu vermektedir. Ancak daha önce birçok defa tekrarlanmış olanı burada yeniden tekrarlamaktan başka bir yol yoktur. Hitler'in "Ermenilerin unutulmuş imhası" üzerine sözleri Nürnberg mahkemeleri sırasında soruşturulmuştur ve yargıçlar bu ifadenin doğruluğunun teyit edilemediği hükmüne varmışlardır. Yargıçlar bu doğrultuda öne sürülen bu sözlerin davalar sırasında kanıt olarak kullanılmasını reddetmiştir. Bu suçlamaya dair söylenilmesi gereken başka söz var mıdır?

Son olarak, Tennessee eyaleti Demokratik Parti temsilcisi Steve Cohen'in soykırım kararının geçirilmesinden birkaç gün sonra "Ermeni kararına her zaman muhalefet etmişimdir ve bu hafta onun lehinde oy verdim. Ona oy verdim çünkü Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne saygı duymadığı görülmektedir." demesi Ermeni lobciler için hayal kırıklığı sebebidir. Bu durum Meclis'teki Temsilcilerin soykırım kararını oylamadaki güdülerinin bariz bir teyididir. Ermeni lobileri için "davalarının" Amerikalı meclis üyeleri

için sadece iki ülke arasındaki ilişkiler gerildiğinde Türkiye'yi cezalandırmak amaçlı bir siyasi araç olduğu ne kadar içler acısı bir durumdur.⁵⁸

Kararın Senatoda görüşülmesi ise, Başkan Trump'ın da desteği ile engellenmiştir. Kararın siyasi niteliği böylece bir kez daha tescil olmuştur.

Ermeni basını 8 Kasım'da, Ermeni asıllı bir milletvekilinin TBMM'de soykırımın tanınması talebini gündeme getirdiğini yaygın olarak işlemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 19 Kasım'da yayınladığı bir bildiri ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD ziyaretindeki Ermeni sevk ve iskânına ilişkin ifadelerini sert bir dille eleştirmiş, soykırımı meşrulaştırmaya çalışmakla suçlamıştır.

Ermenistan Başbakanı Paşinyan, 25 Kasım'da bir İtalyan gazetesine verdiği demeçte bilinen söylemi ve iddiaları tekrarlamış, özetle şunları söylemiştir: “Ermenistan Türkiye ile diplomatik ilişkileri ön koşulsuz kurmaya hazırdır. Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması bizim için Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulmasında bir ön koşul oluşturmamaktadır. Bu tanıma süreci onlarla ilişkilerimizde çok önemli ve zorunludur, aynı zamanda soykırımın küresel önlenmesi için de geçerlidir. Soykırımın ABD Temsilciler Meclisinde tanınması çok önemli bir adımdır ve gelecekteki soykırımların önlenmesine yardımcı olacaktır. Böyle kararlar bölgemizdeki havayı değiştirir. Bu mesajlar saldırgan siyasetin uluslararası toplum tarafından kabul edilmediğini gösterir. Maalesef soykırımdan bir asır sonra, Türkiye hala Ermeniler tarafından olası bir güvenlik tehdidi olarak görülmektedir. Yaklaşık 30 yıldır Türkiye ile sınırimız kapalıdır. Kapayan onlardır, biz değil. Ermeni tarafında açıktır.⁵⁹”

TBMM'de 27 Kasım'da Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusundaki bir soruya yazılı cevap veren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi isteğinde değişiklik bulunmadığını, masadan kalkan tarafın Türkiye olmadığını, ilişkilerdeki normalleşme çabalarının zemin kazanabilmesi için Yukarı Karabağ sorununun çözümü yönünde adımlar atılmasının elzem olduğunu vurgulamıştır. Bakan Çavuşoğlu, Paşinyan'ın 5

58 AVİM, “Gerileyen Amerika: Temsilciler Meclisinin Yüz Kararı Ve İtibar Kaybı,” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 04 Aralık 2019, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/GERILEYEN-AMERIKA-TEMSILCILER-MECLISININ-YUZ-KARASI-VE-ITIBAR-KAYBI>.

59 “Nikol Pashinyan Interviewed by Italy's Biggest Newspaper: Il Corriere Della Sera,” *Hyetert*, 26 Kasım 2019, <https://hyetert.org/2019/11/26/nikol-pashinyan-interviewed-by-italys-biggest-newspaper-il-corriere-della-sera/>.

Ağustosta işgal altındaki Hankendi’de yaptığı konuşmada “Yukarı Karabağ Ermenistan’dır” söyleminin Ermenistan’ın barışçıl çözümden uzaklaşmaya başladığının somut göstergelerinden olduğuna, keza Başbakan Paşinyan’ın BM 74’ncü Genel Kurulunda yaptığı konuşmada “Türkiye Ermenistan için ciddi bir tehdittir” diyebildiğine dikkat çekmiştir. Bakan Çavuşoğlu Ermenistan’ın 1915 olayları konusunda Türkiye’yi hedef alan mesnetsiz iddialarda bulunmaya devam ettiğini, söz konusu olayların araştırılması için Ortak Tarih Komisyonu kurulmasına ilişkin çağrıyla da yanıtız bıraktığını hatırlatmıştır. Bakan Çavuşoğlu, tüm bunlara rağmen, Ermeni tarafı yeni bir anlayışla Yukarı Karabağ ihtilafının çözümü için uluslararası toplumun beklentileri ve uluslararası hukuk çerçevesinde somut ve samimi adımlar atmaya başladığı takdirde, Türkiye’den olumlu karşılık bulacağını kaydetmiştir.⁶⁰

60 “Türkiye-Ermenistan ilişkilerini değerlendiren Çavuşoğlu: ‘Masadan kalkan taraf Türkiye olmamıştır’,” *Sputnik Türkiye*, 26 Kasım 2019, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201911261040703880-turkiye-ermenistan-iliskilerini-degerlendiren-cavusoglu-masadan-kalkan-araf-turkiye-olmamistir/>.

KAYNAKÇA

- “Aliyev and Pashinyan Argue on Armenian WWII Figure at CIS Conference.” *Caucasuswatch*, 12 Ekim 2019. <https://caucasuswatch.de/news/2121.html>.
- “Almanya’nın Eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck Ermenistan’da.” *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Eylül 2019. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/09/16/Almanya-Gauck-Ermenistan-Ejmiadzin/164365>.
- “Anatoly Sidorov: Nagorno-Karabakh Conflict Remains Serious Threat to Csto Member States.” *News.am*, 24 Eylül 2019. <https://news.am/eng/news/535154.html>.
- “ARF-D: Armenian Economic Indicators This Year are Much Lower Compared to Last Year.” *News.am*, 03 Eylül 2019. <https://news.am/eng/news/531547.html>.
- “Armenia - Prime Minister Addresses General Debate, 74th Session.” *Youtube*, 25 Eylül 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=nF691KXhWWA>.
- “Armenia Condemns ‘Illegal’ Turkish Offensive In Syria.” *Azatutyun*, 09 Ekim 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30209604.html>.
- “Armenia Parliament My Step Faction Head: Working Group to Discuss Constitutional Amendments will be Set up in February,” *News.am*, 27 Kasım 2019. <https://news.am/eng/news/546687.html>.
- “Armenia should be a Country where Person’s Right to Think is Respected, says PM.” *ArmenPress*, 04 Kasım 2019. <https://armenpress.am/eng/news/994112.html>.
- “Armenia, Karabakh to Hold Strategic Military Exercises.” *Massispost*, 19 Eylül 2019. <https://massispost.com/2019/09/armenia-karabakh-to-hold-strategic-military-exercises/>.
- “Armenia, Russia PMs Meet in Moscow.” *News.am*, 25 Ekim 2019. <https://news.am/eng/news/540982.html>.
- “Armenia’s Foreign Minister Explains Why Pashinyan will not Travel to Poland.” *Massis Post*, 30 Ağustos 2019. <https://avim.org.tr/en/Bulten/ARMENIA-S-FOREIGN-MINISTER-EXPLAINS-WHY-PASHINYAN-WILL-NOT-TRAVEL-TO-POLAND>.

- “Armenia’s Permanent Population on the Decline: Statistics.” *Panorama*, 09 Kasım 2019.
<https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Armenia/2194410>.
- “Armenian Defense Minister meets Chinese Counterpart in Beijing.” *ArmenPress*, 22 October 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/992472.html>.
- “Armenian FM Comments on Establishment of Diplomatic Relations with Turkey.” *ArmenPress*, 06 Eylül 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/987127.html>.
- “Armenian PM Gives Interviews to Several Leading Iranian Media Outlets.” *ArmenPress*, 2 Eylül 2019. <https://armenpress.am/eng/news/986570/>.
- “Armenian PM receives OSCE Minsk Group Co-Chairs.” *ArmenPress*, 15 Ekim 2019. <https://armenpress.am/eng/news/991658/>.
- “Armenian PM’s Official Visit to Italy Continues.” *News.am*, 22 Kasım 2019.
<https://news.am/eng/news/545804.html>.
- “Armenian Prime Minister – Conflicts of Abkhazia and South Ossetia Differ from Nagorny Karabakh.” *First Channel*, 28 Ağustos 2019.
<https://1tv.ge/en/news/armenian-prime-minister-conflicts-of-abkhazia-and-south-ossetia-differ-from-nagorny-karabakh/>.
- “Armenian, Azerbaijani FMs to Meet ‘Soon’.” *ArmenPress*, 06 Eylül 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/987165.html>.
- “Armenian, Italian Presidents Hold Meeting.” *ArmenPress*, 26 Eylül 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/989452.html>.
- “Assembly Joint Resolution No. 16.” *California Legislative Information*, 11 Eylül 2019.
https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201920200AJR16.
- “Azerbaijan Continues Being Threat to Existence of Artsakh People: Armenia’s FM.” *Aysor*, 27 Ağustos 2019.
<https://www.aysor.am/en/news/2019/08/27/zohrab-mnatsakanyan/1600392>.
- “Azerbaijan’s MFA: There is No “People of Nagorno-Karabakh” concept.” *Trend News Agency*, 27 Ağustos 2019.
<https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/3110191.html>.

- “CSTO has Necessary Measures to Prevent New Escalation around Nagorno Karabakh – Armenian PM.” *ArmenPress*, 28 Kasım 2019. <https://armenpress.am/eng/news/996922.html>.
- “Ermenistan: Halk Protestoları Nedeniyle Görevi Bırakan Sarkisyan Hakkında Yolsuzluk Soruşturması.” *EuroNews*, 05 Aralık 2019. <https://tr.euronews.com/2019/12/05/ermenistan-halk-protestolar-nedeniyle-gorevi-birakan-sarkisyan-hakkinda-yolsuzluk-sorustur>.
- “Ermenistan’ın Diaspora İşleri Baş Komiseri Kıbrıs Yolunda.” *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Ağustos 2019. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/08/16/Ermenistan-Kıbrıs-Diaspora-Kıbrıs/162052>.
- “Foreign Ministers of Armenia, Cyprus and Greece Meet in New York.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 26 Eylül 2019. <https://en.armradio.am/2019/09/26/foreign-ministers-of-armenia-cyprus-and-greece-meet-in-new-york/>.
- “French Lawmakers Visit Karabakh.” *Azatutyun*, 13 Eylül 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30163201.html>.
- “Georgian-Armenian PMs Meet, Vow Further Strengthening of Ties for Mutual Benefit.” *Agenda.ge*, 15 Ekim 2019. <https://agenda.ge/en/news/2019/2759>.
- “H.Res.296 — 116th Congress (2019-2020).” *U.S. Congress*, 29 Ekim 2019. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/296/text>.
- “Interview of Armenia’s Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan to BBC HardTalk’s Stephen Sackur.” *Youtube*, 25 Ekim 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=dJTGRiBCRkw>.
- “Karabakh General Threatens to ‘Destroy’ Armenian PM.” *Jam-News*, 10 Ekim 2019. <https://jam-news.net/karabakh-general-threatens-to-destroy-armenian-pm/>.
- “Laura Cooper: Armenia is an Important Partner for the USA.” *Arminfo*, 11 Eylül 2019. https://arminfo.info/full_news.php?id=45075&lang=3.
- “Nikol Pashinyan Interviewed by Italy’s Biggest Newspaper: Il Corriere Della Sera.” *Hyetert*, 26 Kasım 2019. <https://hyetert.org/2019/11/26/nikol-pashinyan-interviewed-by-italys-biggest-newspaper-il-corriere-della-sera/>.

“No: 315, 29 Ekim 2019, ‘Ermeni Soykırımı Konusunda ABD’nin Tutumunu Teyit’ (Affirming the United States Record on the Armenian Genocide) Başlıklı Kararın (H-Res-296) ABD Temsilciler Meclisi Tarafından Kabulü Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 29 Ekim 2019.
http://www.mfa.gov.tr/no_315_ermeni-soykirimi-konusunda-abd-nin-tutumunu-teyit-baslikli-karar-hk.tr.mfa.

“Opening Remarks By Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan At The Annual Conference Of The Mfa Apparatus And Heads Of Diplomatic Service Abroad.” *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 27 Ağustos 2019.
https://www.mfa.am/en/speeches/2019/08/27/fm_opening_remarks/9782.

“Pashinian Again Meets Top Officials On Amulsar.” *Azatutyun*, 04 Eylül 2019.
<https://www.azatutyun.am/a/30146556.html>.

“Pashinyan Raises Some Doubts on Amulsar But Presses Ahead.” *Mirror Spectator*, 12 Eylül 2019.
<https://mirrorspectator.com/2019/09/12/pashinyan-raises-some-doubts-on-amulsar-but-presses-ahead/>.

“Pashinyan Travels to France for Peace Conference, UNESCO Anniversary.” *Mirror Spectator*, 14 Kasım 2019.
<https://mirrorspectator.com/2019/11/14/pashinyan-travels-to-france-for-peace-conference-unesco-anniversary/>.

“PM called the Constitutional Court decision on ex-President Kocharyan’s case ‘unlawful’.” *Panorama*, 16 Eylül 2019.
<https://www.panorama.am/en/news/2019/09/16/PM/2167394>.

“President of Armenia arrives in Qatar for official visit.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 17 Kasım 2019. <https://en.armradio.am/2019/11/17/president-of-armenia-arrives-in-qatar-for-official-visit/>.

“President Sarkissian to Serbia Newspaper: “Serbian Diaspora Supports the Armenian Diaspora, Especially on the Armenian Genocide.” *Hetq*, 04 October 2019. <https://hetq.am/en/article/108237>.

“Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group.” *OSCE*, 17 Ekim 2019. <https://www.osce.org/minsk-group/436265>.

- “Putin Meets Kocharian’s Wife.” *Azatutyun*, 02 Ocak 2019.
<https://www.azatutyun.am/a/30195524.html>.
- “Russia Ready to Contribute to Normalization of Relations Between Armenia and Turkey – FM Lavrov.” *ArmenPress*, 11 Kasım 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/994796.html>.
- “Russian FM Critical Of Pashinian’s Karabakh Remark.” *Azatutyun*, 03 Ekim 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30197687.html>.
- “SC-69, 7 Kasım 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopios Pavlopulos’un Ermenistan’ı Ziyareti Sırasında 1915 Olaylarına İlişkin Açıklamaları Hakkındaki Soruya Cevabı.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 07 Kasım 2019. http://www.mfa.gov.tr/sc_-69_-yunanistan-cbsk-nin-bindokuzyuzonbes-olaylari-hk-aciklamasi-hk-sc.tr.mfa.
- “Standoff between Armenian Government and Former Regime Continues.” *Eurasia Daily Monitor*, 19 Eylül 2019.
<https://jamestown.org/program/standoff-between-armenian-government-and-former-regime-continues/>.
- “Statement by MFA of Armenia on the Final Document Adopted at the 18th Summit of the Heads of State and Government of the Non-Aligned Movement (NAM) Held in Baku.” *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 28 Ekim 2019. https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2019/10/28/mfa_statement/9919.
- “Statement by Prime Minister Nikol Pashinyan at UN General Assembly 74th Session.” *Prime Minister of the Republic of Armenia*, 26 Eylül 2019.
<https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2019/09/26/Nikol-Pashinyan-74th-session-of-UN-General-Assembly/>.
- “The Presence of Catholic Church to Contribute to Prosperity of the Armenian Public - Archbishop Paul Gallagher.” *Panorama*, 09 Kasım 2019.
<https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Catholic/2194329>.
- “Top Armenian Security Official Resigns.” *Eurasia.net*, 16 Eylül 2019.
<https://eurasianet.org/top-armenian-security-official-resigns>.
- “Türkiye-Ermenistan İlişkilerini Değerlendiren Çavuşoğlu: ‘Masadan Kalkan Taraf Türkiye Olmamıştır’.” *Sputnik Türkiye*, 26 Kasım 2019.
<https://tr.sputniknews.com/columnists/201911261040703880-turkiye->

ermenistan-iliskilerini-degerlendiren-cavusoglu-masadan-kalkan-taraf-turkiye-olmamistir/.

“Vanetsyan to Pashinyan: Do You Imagine If I Start Speaking Without Thinking about Consequences?.” Aysor, 23 Eylül 2019.

<https://www.aysor.am/en/news/2019/09/23/vanetsyan-pashinyan/1609309>.

“Vanetsyan’s Statement after His Resignation Was A Surprise For The Party and for The Prime Minister’: Vladimir Karapetyan.” *Aravot*, 19 Eylül 2019.

<https://www.aravot-en.am/2019/09/19/240909/>.

“World Bank Supports Armenian Reforms With New Loan.” *Azatutyun*, 22 Kasım 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30287039.html>.

“World Leaders from Iran, Russia Converge at Eurasian Economic Summit in Yerevan.” *Armenian Weekly*, 02 Ekim 2019.

<https://armenianweekly.com/2019/10/02/world-leaders-from-iran-russia-converge-at-eurasian-economic-summit-in-yerevan/>.

“Zaharieva from Armenia: There are No Direct Flights between Our Countries.” *Novinite*, 28 October 2019.

<https://www.novinite.com/articles/201286/Zaharieva+from+Armenia%3A+There+Are+no+Direct+Flights+between+our+Countries>.